

„A pápai foltos hitről”

CSEPREGI ZOLTÁN

Dévai Mátvás feltűnően későn és feltűnően óvatosan kezdett csak el egyháztani kérdésekkel foglalkozni. Ez a megállapítás természetesen nem vonatkozik két általa már korábban tárgyalt problémára, melyek – ha úgy vesszük – az egyháztan területével érintkeznek, s melyeknek Dévai köztudottan egész pályája során kiemelt figyelmet szentelt: a szentek közösségének és az egyházi hivatalnak a problémájára.

Noha a wittenbergi egyháztan fontos elemei már a korai nagy Luther-művekben, majd az Ágostai Hitvallásban rögzülnek, Philipp Melanchthon csak 1535-ben rendezi ezeket a Dévainál felbukkanó koncepcióba, melynek kulcsszavai a *látható* és a *láthatatlan*. Ezen elképzelés szerint az egyház a jók és a gonoszok, igazak és képmutatók gyűlése, mely két koncentrikus körként ábrázolható: a látható egyház magában foglalja Krisztus igazi testét, a csak benne hívőket. De a külső, a látható egyházra is érvényes kritériumok Isten ígéjének tiszta hirdetése és a szentségek helyes kiszolgáltatása. Melanchthonnak fontos volt, hogy a láthatón belül helyezze el a láthatatlant, hogy külső ismertetőjegyekhez kösse a belső tartalmat.

Ezen látható, a csak külsőleg, formailag, jogilag keresztényeket is magában foglaló egyház körén kívül (vagy ezzel szemben) helyezkedik el azonban még egy szervezet: a csupán névlegesen, tekintélyen működő egyház, melynek még köze sincs Krisztushoz. Ez a képződmény megtévesztő érveket tud felhozni önmaga mellett: az atyák példáit, hívei tömegét, ősrégi voltát, külső ragyogásáról nem is szólva. Ennek ellenére Dévai szemében mégsem Krisztus egyháza, hanem a sátán

zsinagógája (Jel 2,9). A két világ között Dévai számára nyilvánvaló az antagónisztikus szembenállás: a hamis egyház üldözi a szenteket, elnémítja az evangéliumot, nem hallgat Krisztusra, nem hallgat a Szentírásra, emberi találmányokkal homályosítja el az igaz tanítást.

Az a tétel viszont, hogy a hamis egyház üldözi az igazat, újabb ismertetőjeggyel szolgál a látható, igaz egyház számára, ez a kereszt. A szenvedés keresztjét Luther 1520-ban még az olyan cselekmények között sorolja fel az imával és az ígével együtt, melyekhez Isten ígérete kapcsolódik, két évtized múltán azonban 1539-ben már kimondottan ismertetőjegy lesz az igaz egyháznak. Az utóbbi helyen Luther a rá jellemző nyelvi erővel úgy ábrázolja ezt a viszonyt, hogy az igaz egyház egyenesen bele van csomagolva ezekbe a látható jelekbe, akár a gyermek a pendedybe, pólyába vagy pelenkába. Batizi András az egyháznak ezt a kritériumát így verseli meg első fennmaradt, Kassán 1530-ban szerzett templomi énekében:

*Szükség nékiünk keresztényeknek az keresztet viselnünk,
Nyomorúságnak kemény poharit ez világon kóstolnunk,
Holtunk után mindörökké véle vigadoznunk.*

*Isten által szent Pál azt mondja egyik írásában,
Valakik kívánnak kegyesen élni Krisztus Jézusban,
Háborúságot nagyot szenvednek itt ez világon.¹*

Dévai 1538-ban megjelent magyar kátéja azonban ennél visszafogottabban szól az egyház mibenlétéről. Meglepően hangzik talán, de Dévai sok elszenvedett üldöztetése, fogsága dacára képtelen volt azonosulni ezzel a kereszt- és egyházfelfogással. Magyarázatért egy nemrég felfedezett Dévai-levéhez folyamodhatunk. Dévai 1543 tavaszán Melanchthonhoz intézett levelében köszönetét fejezi ki mesterének, hogy az megszabadította kételyeitől. Melanchthon nyitotta fel a szemét egy beszélgetésben arra, amit Krisztus tanítványainak jövendőlt (Mt 24,15), tőle tanulta meg megkülönböztetni a valódi és a névleges egyházat, s ő most már bármit, akár megkövezést vagy máglyát is kész lesz elszenvedni az igazságért.² Forgathatta, sőt idézhette Dévai korábban mestere könyveit, minden jel szerint csak ekkor, 1543-ban tette teljesen magáévá annak egyház- és történelemfelfogását.

Az 1543-as Dévai-levében megemlégett mártírium ürügyén kapcsolom ide azt a Dévai-legendát, melyet a Luther-féle *Asztali beszélgetések* őriztek meg.

99

„Luther doktor ezt mondta: Volt egy asztaltársa Wittenbergben, Dévai Mátyás (*Matthias de Vai*) nevű, egy magyar, aki lakott is Luther házában. Miután ez hatatért Magyarországra és ott prédikátor lett, összeveszett egy pápista prédikátorral. Amikor a pápista erre bepanaszolta őt György barát, a vajda testvére, akkor budai helytartó és kormányzó előtt,³ és a kihallgatás során egyik a másikat cudarul elátkozta, és a barát nem tudta kibékíteni a feleket, mert mindegyikük kötötte az ebet a karóhoz, akkor így szólt György barát: »Várjatok, mindjárt kiderítem, melyik félnek van igaza és melyiknek nem.« És nosza, két puskaporos hordót állíttat fel a budai piacon e szavakkal: »Aki kiáll tanítása mellett, hogy az helyes és az Isten valóságos igéje, az üljön az egyik hordóra, aminek a kanócat meggyújtom, aki élve marad és nem égeti meg magát, amikor a puskapor a levegőbe repül, annak a tanítása igaz.« Erre Dévai Mátyás rögvést az egyik hordóhoz ugrik és ráül, de a pápista társaival együtt vonakodott a másikra ülni. Így szólt erre György barát: »Ni csak, Dévai hite és tanítása, úgy látszik, igaz, míg a ti vallásotok, pápisták, hamis.« És megbüntette ezt a pápista csuhást társaival együtt 4000 magyar aranyforintra, ráadásul egy ideig 200 katonáját kellett fizetniük és kosztal, kvártéllyal tartaniuk, Dévai Mátyásnak viszont megengedte, hogy az evangéliumot nyilvánosan hirdesse.⁴

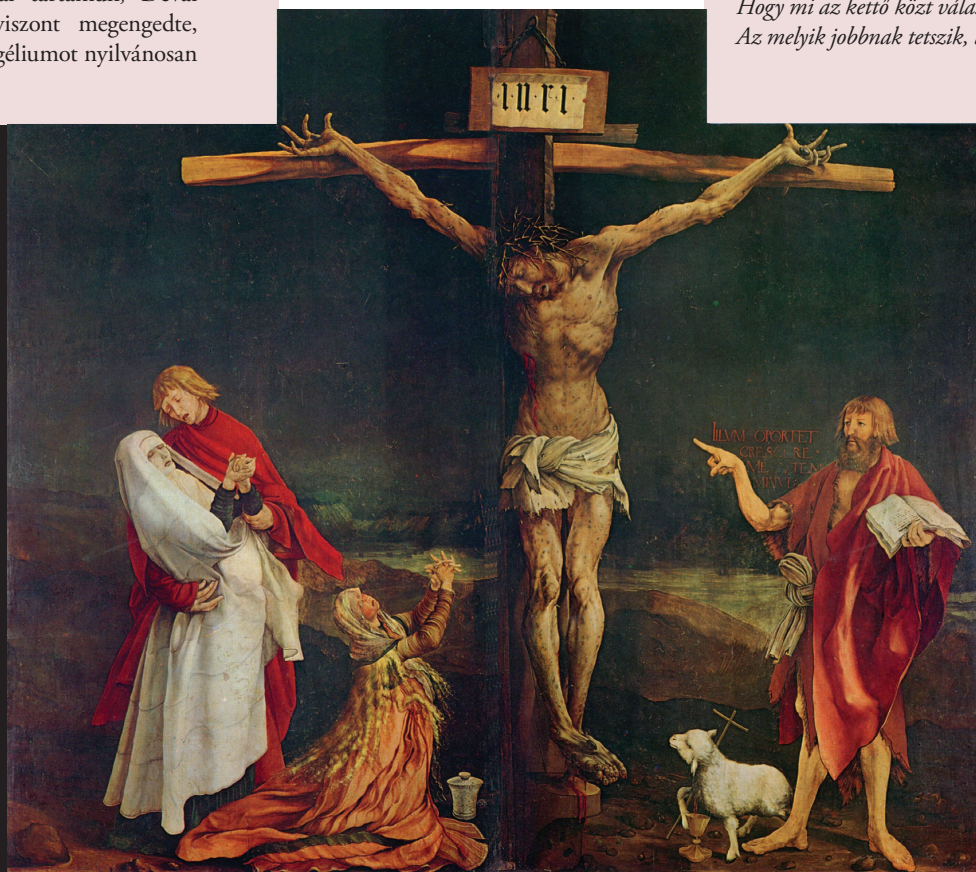
Történeti adatként nehéz ezt a szöveget értelmezni.⁵ Mi lehet ennek a legendának a valós magja, melynek erkölcsi tanulságát már maga az asztali beszélgető Luther levonja? Még ha „puskaporos” vándormotívumról volna is szó, ennek a magyar Dévaira történt alkalmazása a szövegben egyértelmű. A budai helyszínhez, mely ugyan vissza-visszatér Dévai életrajzában, nem kell feltétlenül ragaszkodnunk, ez lehet afféle, a közismert helyszínek felé mozduló hagyományformálódás. Fráter György említett helytartósága és kormányzósága inkább a Luthernél „vajdának” titulált János király halála (és Buda eleste) utáni évekre irányítja a figyelmet. Dévai hosszas németországi tartózkodása (1541–1543) miatt leginkább utolsó hazai működésével hozható kapcsolatba az a történeti esemény, mely köré az elbeszélés fiktívnek tekinthető elemei szerveződtek. Megerősíti ezt a feltételezést, hogy ezekben a hónapokban Dévai valóban a Fráter György által ellenőrzött területen, az ő váradi egyházmegyéjében, illetve János Zsigmond királyságában prédikált. A történet valós magja lehetne akár az 1544-es váradi vita is, még ha ez talán nem is végződött a magyar reformátornak olyan fényes győzelmével, amilyenről az elbeszélő tudni vél.

Ugyan Dévai utolsó magyarországi tartózkodásáról (1543–1545) rendelkezünk a legkevesebb adattal, ám ha neki tulajdonítjuk az 1544-es nagyváradi tételeket, azok meggyőzően dokumentálhatják az imént ismertetett fordulatot Dévai tanításában. Az addig elhanyagolt egyháztan került érdeklődése homlokterébe, a szöveg terjedelmének mintegy felét szenteli ennek a témának. A tételekben egymásnak feszül a régi és az új értelemben vett, a hamis és az igaz egyház. Szkhárosi Horvát Andrásnak a váradi alkalomra vagy a váradi alkalom hatására szerzett éneke is az alapvető dichotómiára és a választás kényszerére épül, mely nála a magyar királyság kettős voltát is tükrözi:

*Sokfelé eloszla ez világnak gondja,
Ki némettel tartja, ki törökkel tartja:
Ekképpen hasonlék az hitnek ő dolga,
Ki pápával tartja, ki Krisztussal tartja.*

*Itt azért ím szóljunk az kétféle hitről,
A Krisztus hitről – az keresztyén hitről,
Az pápai hitről – az színvestítő hitről,
Ennek röttenetes nagy csalárd voltáról. [...]*

*Rövid beszéddel már ím ezekről szóljunk,
Kit pápai hitnek, foltos hitnek mondunk,
Hogy mi az kettő közt választani tudjunk,
Az melyik jobbnak tetszik, az mellett maradjunk.⁶*

És megjelenik-e végre az üldözött egyház, a mártírok által hordozandó kereszt a váradi vita, azaz Dévai perspektívájában? Igen, de olyan sajátos kontextusban, ami választ ad arra a kérdésre is, mi baja lehetett korábban Dévainak ezzel a témával. A 4. tétel Pál apostolt idézi: „örülök szenvedéseimnek, testem elsenvedni mindazt, ami Krisztus gyötrelmeiből hátravan” (Kol 1,24), majd két másik páli idézettel (Zsid 10,14; 1Kor 1,13) azonnal egyértelműsíti, hogy ezeknek a szenvedéseknek semmi közülük érdemhez, üdvösséghez, megigazuláshoz, melyekből egyedül Krisztus kereszthalála révén részesülhetünk. Dévai valószínűleg érzekelte a kockázatot, hogy a kicsírázó protestáns mártírológia újabb érdemteológiát hajthat, mely relativizálhatja az egyedül Krisztus kereszthalála révén történő megigazulásnak, üdvözülésnek az axiómáját. Dévait teológiailag nem érdekli az egy-

ház keresztje, a hívek szenvedése, egyedül Krisztus keresztje és szenvedése, s ebben az elkötelezettségben Váradon Szkhárosi is követte őt:

*Mit járna hát Krisztus ott a keresztjával,
Rosszas seregével, pökdösött orczával,
Likas oldalával, sebes lábaival,
Ha pápa megváltott büdös olajjával. [...]*

*Nem lön itt e földön Krisztusnak nyugalma,
Noha mennyen földön volna birodalma,
De nincs tisztessége ki őt magasztalja,
Eretnek pikhartnak mind ez világ mondja.⁷*

A wittenbergi reformátorok körében az 1530-as évekre egyöntetű és nyilvánosan vállalt tanítássá lett a pápának és az Antikrisztusnak, a római egyháznak és a Sátán zsinagógájának az azonosítása. A töröknek később sokat boncolgatott problémája, mely Wittenbergben is főleg csak 1541 után került napirendre, ugyan nem jön elő a nagyváradi tézisekben, de Szkhárosi versében igen, mégpedig elsősorban teológiai kihívásként, a bálványimádás még a pogányok szemében is lejáratja a kereszténységet:

*Im a rosszas tőkét Krisztusnak kiáltják,
Meg nem tagadhatják, hátokon hordozák,
Tisztességben tartják, térden csókolgatják,
Krisztus tisztességét az bálványnak adják.*

*Oh mely szemérem ez az keresztyéneknek,
Hogy ily nagy vakságból fel nem ébrülhetnek,
Lám pogán törökök mind azzal nevetnek,
Hogy istenek tőke az keresztyéneknek...*

*Oltalmaz úristen ez nagy foltos hittül,
Szabadíts meg immár nagy veszedelemtül,
Hogy szakadhassunk el az hitetlenségül,
Oltalmaz pápátul és az törököktül.⁸*

A fenti idézetekből egyértelmű Szkhárosi harcos pápaellenessége, amely álláspont a váradi tételsorból azonban nem olvasható ki ilyen világosan. Azt hiszem, megalapozottan járunk el, ha a váradi tézisek felelős visszafogottságában nem egyszerűen Dévai, hanem a nyilvánosságának szánt gondolat kötelező óvatosságát, míg a Szkhárosi-vers szabadszájúságában a magánvélemény kötetlenebb műfaját ismerjük föl. Ezt a megkülönböztetést alátámaszthatja az a megfigyelés, hogyan kritizálja Szkhárosi két évvel korábbi, a szentkultusszal kapcsolatos verse a római egyházat.

Íróniából ugyan végig nincs hiány, de a legsúlyosabb teológiai vád kódolva van, egyedül a versfőkből olvasható ki: *kontra regnum Antichristianum* (az Antikrisztus országa ellen).⁹ A pápának az Antikrisztussal való leplezetlen azonosítása a nyilvánosság előtt Magyarországon az ekkor Tokajban lelkészkedő Batizi András apokaliptikus énekében, a *Meglőtt és megleendő dolgoknak históriájában* olvasható először, 1544-ben, azaz éppen a nagyváradi vitatkozás évében.¹⁰ Természetesen akárcsak a váradi tételek esetében, egyelőre ez is csak kéziratos nyilvánosság, a nyomdára Batizi énekének mintegy tíz évet kellett várnia.

1 Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli költők művei, 1, szerk. SZILÁDY ÁRON, DÉZSI LAJOS, Budapest, 1880 (a továbbiakban: RMKT 16/1), 56.

2 RITÓOKNÉ SZALAY ÁGNES: Dévai Mátyás egy ismeretlen levele? Diakonia, 6(1984), 1, 17–23.

3 Martinuzzi Fráter György, nagyváradi püspök, kincstartó. Nem volt testvére a Luther által következetesen vajdának nevezett Szapolyai I. János királynak (a *frater* szót érthette félre valaki). Szapolyai halála után a csecsemő János Zsigmond nevében kormányzott.

4 1546. eleje, Csepregi Zoltán ford. Luther válogatott művei, 8, Asztali beszélgetések, szerk. CSEPREGI ZOLTÁN, Budapest, 2014, 690 (6516. sz.).

5 Ha van a történetnek valóságos magva, a budai helyszín időrendi okokból nem jön számításba. Az ellentmondások feloldására zavarba ejtő megoldást is találni a szakirodalomban: Fráter Györgyből budai török helytartó lesz.

6 RMKT 16/1, 178, 181.

7 Uo., 182. A „pikhart” szó itt a huszita táborítákat jelenti.

8 Uo., 186.

9 Uo., 163–167.

10 Uo., 95–113, az egyértelmű azonosítás: 103, 111.